

Trouw, 17 juni 2000

Afscheid van de streekroman.

PETER HENK STEENHUIS

Als Gijs IJlander op de eerste pagina van zijn nieuwe roman 'De aanstoot' spreekt over 'Het Jagertje', 'een schipperslogement met café op het kruispunt bij de vlotbrug,' voel je dat de schrijver je verleidt een streekroman binnen te stappen. Het is een warme dag geweest, de lucht is vol met geuren van het bloeiende fluitenkruid in de wegberm, van vlierbloesem, van pasgemaaid gras, van mest en stinkend slootwater. De wind is gaan liggen, de meeste schippers houden het inmiddels voor gezien. Alleen Wijnand Kops vaart door, hij wil naar Alkmaar. Voor deze schipper komt brugwachter Jaap nog een keer overeind, met lome bewegingen loopt hij op het brugdek toe om de vergrendeling los te maken. "Zodra de brug open is, pakt hij de stok met de klomp en gaat op het vaste brugdeel staan. De Agatha vaart voorbij met net genoeg wind in de zeilen, de klomp van het touw zwaait naar voren, de schipper vangt hem op en doet er geld in. 'Avond!' 'Avond!' "

'Streekroman' - het woord is bezoedeld, heeft de klank van de damesroman en de dorpsnovelle, waarin het deugdzame, voorouderlijke plattelandsbestaan verheerlijkt wordt. Genres uit de achttiende en negentiende eeuw, ontstaan om weg te vluchten uit de kapitalistische stadse werkelijkheid, die in haar verhoudingen steeds minder een menselijk, steeds meer een zakelijk karakter kreeg. Lezend in de streekroman droomde men van het primitieve en sobere leven van boeren, handwerkslieden en arbeiders, van de vroegere i kleurigheid van oude tradities, van sober levende, gastvrije mensen.

Maar helaas, critici vonden deze kopieerkunst van het dagelijkse leven te gemakkelijk: kunst moet verstoren, niet verstrooien; kunst diende als confrontatie met de werkelijkheid, niet als vlucht uit de werkelijkheid. De liefde voor het gezellige leven was te sentimenteel, de streekroman werd verbannen uit de literatuur.

Toch kon die verbanning het gevoel waarop de streekroman een beroep doet niet uitroeien. De stad is alleen maar hectischer geworden, de moderne tijd alleen maar sneller, en dus blijven we verlangen naar de tijd van onze vaders, waar de dagen trager waren. 'We hebben er belang bij dat verleden te romantiseren,' laat J.J. Voskuil zijn alter ego Maarten Koning zeggen in deel vier van 'Het Bureau', "een verleden waaraan de herinnering nog in de lucht hangt zodat het de geur van een verloren paradijs heeft."

Het is deze geur die IJlander beschrijft aan het begin van 'De aanstoot': fluitenkruid, vlierbloesem, pasgemaaid gras, mest en stinkend slootwater - het aroma van het Hollandse paradijs. Maar het aardige van

'De aanstoot' is dat tegen dit decor een heel wat minder paradijselijk verhaal verteld wordt. Want schipper Kops heeft zijn zware schuit vol schelpen nauwelijks de vlotbrug laten passeren of hij stuit op een drenkeling. "Een rug begroeid met algen, een verrotte kop eraan." Samen met zijn 'duivelstoejager' - een klusjesman - proberen ze de dode aan boord te hijsen. "Met een pikhaak werken ze een touw onder het lijk door, op borsthoogte. Ze leggen er een paar knopen in en beginnen te sjoorren. Een golf modder welt op uit de mond van de dode."

Schippers vondst is niet het begin van een speurtocht naar de dader, die door heldhaftig optreden van enkele boeren of burgers gevonden wordt, waarna de vrede in het dorp terugkeert, maar deel van een verhaal over een rotte gemeenschap, beheerst door roddel en achterklap. Schipper Kops brengt het lijk naar het bevoegd gezag, waar men vrij snel tot de ontdekking komt dat het de postbode Klaver moet zijn, die al geruime tijd vermist wordt.

De postbode is van oudsher degene die met de brieven de nieuwtjes meebracht. Zo ook Klaver, hij is het die het dorp Koedijk inlicht over de vreemde schilder Paulo, die in het dorp neerstrijkt om er de Hollandse luchten en zijn huishoudster Neel Muntjewerf, de dochter van de smid te schilderen. Met de buitenlandse schilder wordt gedoeld op Pablo Picasso, hij maakte in 1905 in Schoorlham het schilderij 'La belle Hollandaise'.

In 'De aanstoot' is Neel de mooie Hollandaise, met slechts een kapje op haar hoofd laat zij zich door de schilder portretteren. Dat Neel zich leent als naaktmodel, wat de postbode natuurlijk ziet en rondbazuint, is te aanstootgevend voor het dorp. Neel wordt met de nek aangekeken, zeker wanneer blijkt dat Paulo haar ook nog bezwangerd heeft.

Bij de gratie gods mag ze komen werken in 'Het Jagertje', het schipperslogement bij de vlotbrug. Op die plek ontmoet Wijnand Kops haar, maanden na die zomerse avond. Zijn schip ligt ingevroren en uit verveling legt hij een journaal aan en schaatst wat over het kanaal. Ook probeert hij meer te weten te komen over het lijk dat hij uit het water heeft gevestigd.

De schippers speurtocht verzandt telkens opnieuw in 't Jagertje, waar de zware, zwangere Neel op een dag bevallen blijkt te zijn. Ze spreekt Kops aan en smeekt hem haar mee te nemen. Kops, wiens vrouw overleden is, laat zich overhalen. Eenmaal aan boord vertelt Neel over haar leven in het schipperslogement, over hoe de postbode haar voor een gulden mocht gebruiken, en hoe brugwachter Jaap op een stille middag, terwijl ze de postbode aan zijn gerief hielp komen, Klaver de schedel insloeg. De oplossing van de moord wordt terloops verteld, lijkt eigenlijk ook niet meer van belang.

Schetste het begin van 'De aanstoot' een idylle, aan het einde besef je dat het een zegen is voor schipper Kops en huishoudster Neel deze verstikkende dorpsgemeenschap achter zich te kunnen laten. 'De aanstoot' is geen traditionele streekroman, geen vormgeven nostalgie; aan het einde geen teruggekeerde orde, aan het einde een afscheid, dat de oude orde voorgoed achter zich laat. Vandaar dat Neel, haar dorp voorbijvarend, nog een keer omkijkt. Op de dijk ziet ze een man staan, die een zware emmer optilt, en leeggiet in het water. Een donkere, glibberige massa plonsde in het water. Slachtafval, zo leek het. De nageboorte van een koe, misschien.

"Toen de man de emmer geleegd had keek hij op. Het was Neels vader. Hij keek strak in hun richting, de emmer hield hij nog omhoog. Onbeweeglijk stond hij zo, terwijl de Agatha voorbijgleed. Ook Neel verroerde zich niet. Even later keek Wijnand over zijn schouder en zag dat de man de emmer naast zich had gezet. Aarzelend stak hij een hand op."

'De aanstoot' is een groots afscheid van de streekroman, geschreven met de middelen van de streekroman.